

РОЗДІЛ VI

БІБЛІОГРАФІЯ

Гордуновський О.М. Організація, розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Україні у XIX ст. – Черкаси: Брама Україна. 2010. – 320 с.

За останні 10 – 15 років, після деякого “затишшя” в історичній науці, помітно активізувалися та й актуалізувалися напрацювання вчених, пов’язані з проблемами розвитку торгівлі в Україні практично на території всіх регіонів і етапах. При цьому чітко простежується намагання дослідників концептуально й теоретично переосмислити більшість аспектів цієї проблеми.

Нещодавно в Черкасах побачила світ монографія “Організація, розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Україні у XIX ст.” к. і. н., доцента О.С.Гордуновського.

У ній на основі значної документальної бази, українських та російських архівів, статистичних джерел уперше у вітчизняній історіографії досліджені історичні умови формування та розвитку хлібного ринку на території Південної України, а також особливості експорту збіжжя протягом XIX ст. Автором детально визначені напрямки та обсяги постачання зерна, значну увагу приділено урядовій політиці в цій галузі, реорганізації південноукраїнської митної системи, факторам та чинникам, що вплинули на ціноутворення збіжжя.

Дослідження О.М.Гордуновського має чітку, логічно продуману структуру. Монографія містить п’ять розділів.

У I розділі автор аналізує історіографію та джерельну базу проблеми, визначає алгоритм наукового пошуку, критично оцінюючи доробок своїх попередників.

II розділ присвячений напрямкам, засобам та обсягам постачання зерна на південні ринки України, головну увагу автор зосереджує на специфіці використання “старих” і появи нових торгових шляхів у I половині XIX ст.

Наступний розділ монографії висвітлює державну політику, митну систему й організацію хлібної торгівлі на місцях. Проаналізовано заходи урядових кіл, акцизні збори, діяльність митниць у досліджуваній період.

Маловідомий, на нашу думку, матеріал подано в IV розділі. О.М.Гордуновський висвітлює кількісний та етнічний склад, майновий стан учасників хлібної торгівлі в Україні у XIX ст. Визначена роль і місце поміщицтва, селянства, купецтва в торговому процесі, наголошується на домінуванні іноземного купецького капіталу над українськими.

В останньому розділі розглянуто процес, характерні фактори ціноутворення, зокрема висвітлюється регіональна специфіка цін на хліб на півдні України.

Матеріал монографії доповнюють 19 статистичних таблиць. У висновках автором узагальнено результати дослідження, проведено історико-порівняльний аналіз торгових процесів на території південних губерній з іншими українськими й частково центральними російськими регіонами.

Отже, на нашу думку, монографія О.М.Гордуновського є першим в історичній науці комплексним дослідженням стану торгівлі хлібом та її динаміки в межах чітко визначеної території – Новоросії та значного хронологічного періоду, який охоплює все ХІХ століття. Це дало можливість автору провести широкі “порівняльні паралелі” як у географічному, так і хронологічному аспектах. На особистий доробок науковця слід віднести: дослідження видів, форм, засобів, термінів, пов’язаних із транспортуванням збіжжя, проблем конкуренції на шляхах і місцях торгівлі, формування етнічного й національного складу купецтва, роль особистого фактору тощо.

Монографія “Організація, розвиток та напрямки хлібної торгівлі в Україні у ХІХ ст.” буде корисною для істориків, економістів, студентів, усіх, хто цікавиться минулим українського народу.

М.М.Шитюк, В.А.Пархоменко (м. Миколаїв)

Даценко В.В. Щоб пам’ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945). Історико-публіцистичний нарис. – 2 вид., випр. та доповн. – Кіровоград: ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2010. – 304 с.

Нагромаджена в сер. ХХ – на поч. ХХІ ст. історіографічна база історії Центральної України першої половини 1940-х рр. стосувалася переважно проблем фашистського окупаційного режиму, піднесення партизанського руху, визволення краю Червоною армією, повоєнної відбудови та внеску вихідців з регіону у перемогу над фашизмом у Європі. Приблизно за такою ж структурою висвітлюється цей період у книзі Василя Даценка. Але усталену схему він намагається наповнити помітною мірою ще не оприлюдненим матеріалом, який мав можливість вивчати і в закритих фондосховищах. На сторінках видання постають фрагменти життєпису багатьох учасників найкровопролитнішої війни, її переможців і жертв, у т. ч. виявлені й відстежені дослідником у державних та приватних архівах, зафіксовані від очевидців, наведені в щоденниках сучасників трагічних подій. Інтерес викликають мемуарні чи художні свідчення учасників боїв на Кіровоградщині письменників Є. Долматовського, В. Бикова, О. Гончара, актора Ю. Панича. Помітне інформаційне значення мають зображувальні джерела, переважно фотографії військового часу, у т. ч. німецькі.

Автор не обмежується визначеними географічними рамками дослідження, наводячи окремі факти й від західного кордону УРСР до Криму,

іншої території Радянського Союзу чи й зарубіжжя, де воювали вихідці з Кіровоградщини. Те ж стосується хронологічного періоду – подаються деякі дані від кінця 1930-х рр. до повоєнних десятиріч і часів незалежності України. Найбільший розділ “Трагічне літо 1941-го” розпочинається за кілька років до Великої Вітчизняної війни, коли в області велася оборонно-масова робота серед громадян, насамперед серед молоді. Наводяться приклади участі вихідців з краю у радянсько-фінській війні. Автор доречно зазначає, що ті з них, хто не став героєм, потім пройшли фільтрацію й стали в’язнями ГУЛАГу (с. 16–18).

У книзі наводиться ще невідома широкому загалу інформація про кіровоградців, які прийняли перший бій на кордоні, загинули в боях, починаючи з 22 червня 1941 р. Наведені спогади показують хиби в ході евакуації та відступу, які в районі Дніпра очевидець В. Король назвав “бедламом, безнадією багатотисячної людської беззахисної маси”, бомбардованої, розстрілюваної одночасно з кільканадцяти літаків (с. 30). Партійно-радянське керівництво, за даними начальника політуправління Південного фронту, виявляло бездіяльність, розгубленість, панічно евакуювало свої сім’ї й першим “втікало ще до того, як з’являвся ворог в їх районах” (с. 31). Часто самотужки мусили залишати прифронтову зону сім’ї офіцерів Червоної Армії, було вивезено не всіх вихованців дитбудинків (с. 36–37). Водночас відрегульовано діяв репресивний апарат НКВС – НКДБ, у терміновому порядку “розвантажуючи” в’язниці відправкою заарештованих на Схід чи розстрілами “ворогів народу”, що ілюструється в книзі даними архіву СБУ (Київ).

Автор детально аналізує обставини оточення фашистами, героїчної оборони, загибелі, полону чи часткового прориву в урочищі Зелена Брама на Новоархангельщині 6-ї і 12-ї радянських армій, які після цього перестали існувати. Історик, спираючись на матеріали розтаємнених архівів, аргументовано полемізує з Є. Долматовським, який у добу радянської ідеології першим торкнувся проблеми загибелі цих армій. Уже в першу декаду область була окупована гітлерівцями та їхніми союзниками. У цих умовах, зазначає автор, українці організували діяльність “Просвіти”, драмтеатру ім. І. Тобілевича, курсів вивчення рідної мови, вихід українських газет. Але невдовзі окупанти заборонили пропагувати в періодиці український націоналізм, з обігу вилучили книги В. Винниченка, П. Тичини, П. Панча, М. Рильського та ін. (с. 129–131).

На підставі щойно введених до наукового обігу архівних матеріалів автор називає історично неправдивими твердження радянської історіографії про тільки націоналістичний склад створеної німцями на окупованій території допоміжної поліції. Так, у звіті ОУН поч. 1943 р. йшлося, що серед поліцаїв Кіровограда майже не було українців. На 70 % із українців складався тут шуцманшафтбатальйон, до якого навмисно приймали злочинський елемент.

У третьому розділі наводяться численні приклади злочинів гітлерівців проти мирного населення, факти Холокосту в Новомиргороді, Новоукраїнці, Олександрівці, Голованівську, Кіровограді, Олександрії та ін., подаються прізвища земляків, померлих у концтаборах, на чужій землі, вивезених на примусові роботи до Німеччини “остарбайтерів”. Селяни під загрозою екзекуції мусили працювати в перетворених на громадські двори колгоспах.

У книзі висвітлюються сторінки діяльності підпільно-партизанських груп і загонів у населених пунктах і лісах краю, їхній внесок у визволення регіону, понесені жертви, у т. ч. серед юних месників (підпільники-зв’язківці із с. Федвар Олександрівського району). Автор критично аналізує компартійну статистичну звітність про загальну кількість учасників боротьби в тилу ворога (с. 197–199).

Якщо фашисти пройшли шлях від західного кордону УРСР до Дніпра за перші півтора місяці війни, то лише Кіровоградщину радянські війська звільняли майже півроку. У книзі йдеться про дорогу ціну визволення. Тільки в боях за Кіровоград загинуло за офіційними даними понад 36 тис. радянських воїнів. Уперше наводяться факти використання штрафників на найбільш небезпечних напрямках в Компаніївському й Кіровоградському районах. До Червоної армії мобілізувалися місцеві юнаки й чоловіки, багато з яких одразу ж загинули за своїми селами та містами. Учасник визволення області П. Рогозін згадував, що для формування трьох окремих штурмових стрілецьких полків прориву із місцевого населення воно саме ж, на думку комфронту, мало здобути зброю в бою. “Тисячі молодих хлопців і чоловіків похилого віку, що полягли у боях не обмундированими і неозброєними, навіть не визнано учасниками війни, бо вони не можуть підтвердити свою участь у боях... Хто ж після першого бою залишився живим, тому видавали зброю, обмундирування і воювали вони до перемоги. Та... короткий запис у червоноармійській книжці “був в окупації” залишався тавром на все життя”, – пише В. Даценко (с. 248).

В останніх розділах книги йдеться про відбудову краю після визволення та внесок земляків у звільнення Європи від фашизму. Вперше опубліковано спогади про привселюдні страти німців і поліцаїв у Кіровограді. Інтерес викликають відомості про переселення в область на жовтень 1944 р. із Пермщини 918 поляків (депортованих туди в 1940 – 1941 рр.), які у зв’язку із злиденним життям тут почали клопотатися про виїзд до Польщі.

Із 189293 осіб, які пішли на війну з Кіровоградщини, не повернулися 92863, у т. ч. 44 тис. зникли без вісти. На території області в 1941 – 1944 рр. загинули понад півтори сотні тисяч воїнів, із яких відомі імена лише меншої третини. У дослідженні наводяться факти виявлення сучасними пошуковими організаціями “Пам’ять”, “Зірка”, “Автоветеран”, “Зелена брама” праху загиблих, встановлення їхніх імен та перепоховання в роки незалежної України.

Гадаємо, що автор не повною мірою використав наведену ним в інших публікаціях інформацію про діяльність в області груп ОУН – УПА, що могло б помітно збагатити зміст книги. У праці в ряді випадків уточнюються дані серій книг Пам'яті та “Реабілітовані історією”, поданих у списку використаних джерел та літератури, який містить 62 позиції. Очевидно, він міг би бути дещо розширеним. Але це не применшує результати багаторічної плідної роботи В. Даценка над потрібною для сучасника книгою про реальні події війни. Про її цінність й актуальність свідчить факт 2-го, доопрацьованого видання через рік після першого.

С.І. Шевченко (м. Кіровоград)

Марченко О.М. Загальна етнографія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник. – Друге видання, перероблене й доповнене. – Кіровоград, ПОЛІМЕД-Сервіс, 2010. – 302 с.

Система історичної освіти передбачає набуття студентами цілісних знань про історико-етнографічну сферу суспільного життя народів світу в минулому й на сучасному етапі. Ці знання необхідні для фахової підготовки майбутніх учителів історії, географії, українознавства, суспільствознавства, оскільки без загального уявлення про етногенез та етнічну історію народів світу, усвідомлення особливостей їхньої традиційно-побутової культури, специфіки громадського побуту, сімейно-шлюбних стосунків, календарної обрядовості стає неможливим системне усвідомлення прикладного характеру історико-етнографічних знань, їхнього застосування в повсякденній педагогічній практиці.

Запропонований навчальний посібник “Загальна етнографія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів”, видання друге, перероблене й доповнене є результатом багаторічної праці автора з викладання в Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка народознавчих дисциплін. Головною метою праці О.М.Марченка є не тільки теоретичне викладення матеріалу, а й ознайомлення студентів з етнографічною спадщиною народів світу, розширення їхніх культурно-світоглядних горизонтів, залучення до найкращих зразків матеріальної та духовної культури населення Землі.

Шістнадцять тем лекцій за тематикою й змістом відповідають вимогам вищівської програми навчального курсу із “Загальної етнографії”. У посібнику подається конспективний виклад матеріалу лекцій з цього курсу, які розкривають наступні етнологічні проблеми навчальної дисципліни: з'ясовується предмет, об'єкт, завдання, методи курсу; розкриваються основні терміни й поняття в етнографії; подається детальний аналіз розвитку етнографічної науки (автор характеризує зарубіжні школи й напрямки в етнографії, починаючи із середини ХІХ ст. й до сьогодення); розкриваються форми первісних вірувань; розглядаються типи етнічних процесів; на

прикладом показуються форми укладання шлюбів та визначаються основні типи сім'ї, які існували й зараз побутують у народів світу; аналізується поділ етносів за географічною, антропологічною, етнолінгвістичною та господарсько-культурною ознаками.

Разом з тим автор у посібнику детально подає етнографічну характеристику народів Європи, Азії, Кавказу та Закавказзя, Америки, Африки, Австралії та Океанії. Лекції етнографічного змісту побудовані за уніфікованою схемою. Спочатку з'ясовується етнічний та кількісний склад відповідного історико-географічного регіону Землі, визначається мовна та расова класифікація його населення, коротко окреслюються основні етапи етнічної історії народів від найдавніших часів і до сьогодення.

У другому питанні автор розкриває особливості занять населення певного регіону, детально подає їхню матеріальну культуру (особливості поселень, житла, господарських будівель, інтер'єру, екстер'єру осель, характеризує специфіку чоловічого, жіночого, дитячого повсякденного, обрядового одягу, прикрас, традиційного харчування тощо).

У третьому питанні характеризується громадський побут народів розглядуваних регіонів, який існував у минулому, робляться порівняння із сучасним їхнім соціальним становищем. Аналізуються також форми укладання шлюбів, типи сімей відповідних народів, змальовується становище жінки в сім'ї, з'ясовується вплив релігій, вірувань, традицій на сімейно-шлюбні стосунки певних етносів, характеризуються методи традиційного виховання дітей, розкриваються способи поховання людей у розглядуваних суспільствах.

Четверте питання дає загальне уявлення про усну народну творчість, релігії, вірування, народні звичаї, обряди, свята, танці, декоративно-ужиткове мистецтво, традиційну музику та музичні інструменти, світогляд, етикетну поведінку народів відповідного регіону.

Інформація в курсі лекцій подана з урахуванням специфіки факультету історії та права, розкриває єдність і різноманітність традиційних культур народів світу. У лекціях Олег Миколайович подає не тільки наукову інформацію, а й наводить численні приклади із життя народів світу, змальовує своєрідні обряди та звичаї, що робить "Загальну етнографію. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів" змістовним, цікавим, легким для сприйняття студентами.

Контрольні запитання й завдання в кінці кожної лекції, а також перелік рекомендованої літератури дасть змогу студентам, на нашу думку, повноцінно підготуватися до семінарських занять, виконати самостійну роботу.

Список етнографічних термінів і понять у кінці посібника є важливим підґрунтям для студентів, щоб краще засвоїти понятійно-категоріальний апарат дисципліни.

Практичне значення навчального посібника полягає в можливості використання його в процесі організації уроків з народознавства, всесвітньої історії, історії зарубіжної культури, у позаурочній роботі з учнями (пошуковій, гуртковій), у туристичних, ділових подорожах у різні країни, при зустрічах із побратимами, при утворенні спільних підприємств тощо.

Загалом навчальний посібник О.М. Марченка “Загальна етнографія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів” підготовлений на належному науковому та навчально-методичному рівні й відповідає вимогам, що висуваються до таких видів робіт.

С.С. Парсамов (м. Кіровоград)